

Szentviktori Richard: *A szemlélődésről*

I. könyv

PÁZMÁNY Péter
Katolikus Egyetem

Pázmány Péter
Katolikus Egyetem

Richardus de Sancto Victore: *De contemplatione (Beniamin maior)*

Prima Pars

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült

Jean Grosfillier (szerk.): *L'oeuvre de Richard de Saint-Victor 1. De contemplatione, (Beniamin maior)*, Brepols, Turnhout, 2013.

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Szent II. János Pál Pápa Kutatóközpont
Katolikus Misztika Kutatócsoport

Fordította

Szeiler Zsolt

A fordítást ellenőrizte

Zátonyi Maura OSB

Baán Izsák OSB

Görföl Tibor

Magyar nyelvi lektor

Szmeskó Gábor

Jegyzetek

Szeiler Zsolt

Köszönetnyilvánítás

A kutatócsoport hálásan köszöni Németh Csaba szakértői segítségét a fordítás végső ellenőrzésében.

1. Ajánlás

Mózes misztikus¹ ládáját szeretnénk valamelyest felnyitni, ha a tudás kulcsának birtokosa megengedi, hogy sugallatának kegyelméből éjszakába nyúló fáradozásaink gyümölcsét előadjuk, és ha valami még rejtőzik a titokzatos isteni dolgok rejtekén (*secretarium*) és a tudományok tárházában,² amit csekély erőnk mások javára képes felkutatni, nem habozunk nyíltan kifejteni és közreadni. Mert jóllehet sok hasznos dolgot elmondtak már e tárgyban, maradt még sok, amit hasznos lehet róla elmondani.

A láda allegorikus értelméről – hogy misztikus értelemben mit jelent, vagy miként jelöli Krisztust – tudós elődeink szóltak már, és nálunk élesebb elmék adtak számot. Mégse tűnjön elbizakodottságnak, ha ugyanehhez a témához valamit még morális értelemben is hozzáfűzünk.³ Mindazonáltal, hogy e tárgy aprólékos vizsgálata még édesebb legyen, és csodálata erősebben ragadja magához vágyakozásunkat, fontoljuk meg, hogy miként vélekedett róla az a rendkívüli próféta, aki azt a megszentelés ládájának nevezi: „Kelj fel Uram, a te nyughelyedre, te és a te megszentelésed ládája!”⁴

Megszentelés ládája: vajon annak valósága után kapta nevét, amit *megszentelés ládájának* neveznek? Gondosan meg kell figyelnetek, és alaposan eszetekbe vésnetek, hogy bármi legyen is ez, *miattatok* nevezik *a megszentelés ládájának*, akiknek a mi tanítónk megparancsolta, hogy „legyetek szentek, mert én szent vagyok!”⁵ Ezért ti, akik *ma, holnap és a harmadik napon*⁶ megszentelődtek, ne mulasszatok el figyelni arra, mit jelent az, hogy a megszentelés ládájának nevezik. Azonban, ha joggal hihetünk Mózesnek, tudjuk, hogy bárki, *aki majd a ládát megérinti, megszentelődik.*⁷ Ha pedig valóban a megszentelés ereje árad ki belőle, az egész nép méltán törekszik rá, hogy megérintse.

Bár akadna köztetek akár egyetlen olyan férfiú, mint a Ramataimból való,⁸ aki magára öltvén a dicsőség öltözékét, amint főpaphoz illik, méltó belépni a szentek szentjébe, hogy ne csak láthassa, de meg is érthesse azt, amit a megszentelés ládájának neveznek, és megtisztuljon tisztátalanságától! Ám mit mondhatok én arról az emberről, aki talán megkapta a tudás kulcsát attól, „aki ha valamit kinyit, azt senki be nem zárja”,⁹ hogy láthassa, mit rejt belül a megszentelés ládája? Én ugyanis úgy gondolom, valami becses dolog van elhelyezve ebben a ládában. Nagyon szeretném tudni, hogy mi ez a láda, amely képes megszentelni a hozzá közeledőt, ami miatt méltán nevezik a megszentelés ládájának.

Nem kétkem azonban, hogy a bölcsesség az, ami legyőzi a rosszat,¹⁰ mert tudom, hogy a bölcsesség gyógyított meg mindenkit, aki a kezdetektől fogva meggyógyult.¹¹ Az is egészen bizonyos, hogy senki sem nyerheti el Isten tetszését, ha a bölcsesség nincs vele. Ki vitatná, hogy a megszentelés része, hogy az ember megtisztul tisztátalanságától, és elméje megszabadul minden rossztól és hitványságtól? Mert ezek szennyezik be, de a bölcsesség tisztítja meg, amikor meglátogatja az embert és erejével legyőzi a rosszat: „erejét kifejtve elér a világ egyik végétől a másikig, és a mindenséget gyengéden igazgatja”.¹² Úgy gondolom, a megszentelődés pontosan ez a megtisztulás.

Amikor az Úr a sátor építésével kapcsolatban előírást készült adni Mózesnek, legelőször a láda elkészítésére oktatta, hogy értésére adja: minden egyebet a láda miatt kell létrehozni. Úgy vélem senki sem kételkedik abban, hogy a láda volt a legkülönlegesebb és a legfőbb szentély (*sanctuarium*) mindazok közül, amiket a szövetség sátra magába foglalt. Aki tehát azt kérdezi, milyen kegyelmet jelölhet ez a szentségtartó (*sacrarium*), mely méltóságban

minden mást megelőzőt, könnyen rájön, hacsak nem kételkedik abban, hogy a jobbik részt Mária választotta.¹³ Ugyan mi más ez a jobbik rész, amit Mária választott, mint szabaddá válni (*vacare*)¹⁴ és látni, milyen édes az Úr?¹⁵ Ugyanis az Írás szerint, miközben Mártát lefoglalták teendői, Mária az Úr lábainál ülve hallgatta szavát.¹⁶ Így Isten legfőbb, testben rejtőző Bölcsességét, amit testi szemekkel nem láthatott, hallva megértette, és megértve látta, és ekképpen üldögélve és hallgatva szabaddá vált a legfőbb igazság szemlélésére.¹⁷

Ez az a rész, amit sosem vesznek el a kiválasztottaktól és a tökéletesektől. Ez ám a tevékenység, amelynek semmi nem vet véget! Hiszen az igazság szemlélése ebben az életben veszi kezdetét, de ünnepe a ki nem apadó eljövendő örökkévalóságban üljük majd meg. Csakugyan, az embert az igazság szemlélése neveli az igazságosságra és tökéletesíti a mennyei dicsőségre. Látod hát, milyen találó e szentségtartót (*sacrarium*), mely Isten sátrában méltóságban minden mást megelőz, a szemlélődés kegyelmének felfogni?¹⁸ Mily egyedülálló kegyelem! Mily egyedülálló módon kell ezt minden elé helyezni, – ezt, ami a jelenben megszentel, az eljövendőben pedig boldoggá tesz bennünket!

Amennyiben helyes, hogy a megszentelés ládáján a szemlélődés kegyelmét értjük, úgy méltán áhítunk arra a kegyelemre, amit ha valaki elnyer, nem csupán megtisztul, de szentté is válik. Nem kétséges, hogy semmi sem tisztítja meg ennyire a szívet az evilági dolgok szeretetétől, és semmi sem gyűjtja így lánggra a lelket az égiek szeretete iránt.¹⁹ Ez az, ami megtisztít, ez az, ami megszentel, hogy az igazság kitartó szemlélése a világ megvetése révén tisztává, és Isten szeretete által szentté tegyen.²⁰

2. E kegyelem hasznos és becses azok számára, akik előrehaladnak benne

Amit Dávid a megszentelés ládájának mond, azt Mózes a *szövetség ládájának* nevezi. De miért láda, miért a szövetség ládája, és miért nem akárkié, hanem az Úré?

Tudjuk, hogy egy ládában általában, aranyat, ezüstöt, drágaköveket, mindenféle becses dolgot szoktak tartani. Tehát, ha fontolóra vesszük a bölcsesség és a tudás kincseit, hamarabb felismerjük, mi is az ilyen kincsek tárháza. Miféle láda lesz alkalmas erre a feladatra, ha nem az emberi értelem (*humana intelligentia*)? Ez a láda pedig akkor épül fel és lesz bevonva arannyal isteni útmutatásra,²¹ amikor az emberi értelmet az isteni sugalmazás és kinyilatkoztatás a szemlélődés kegyelméhez segíti.²² Amikor ebben az életben előrehaladunk e kegyelem felé, mi mást nyerünk el, mint valamiféle jegyajándékát (*arrha*) annak a jövőbeli teljességnek, melyben az örök szemlélődésnek majd szüntelenül átadjuk magunkat?²³ Így a kegyelem, amit elnyerünk, mintegy az isteni ígéret jegyajándéka, az isteni szeretet záloga (*pignus*), a szövetség valamiféle köteléke és a kölcsönös szeretet jele. Látod már, milyen helyesen nevezik az Úrral kötött szövetség ládájának azt, amely ilyen kegyelmet ábrázol? Milyen készségesen kell magát minden erőfeszítésre felöveznie annak, aki vágyik rá, vagy hiszi, hogy az ilyen, és ily nagy szeretet zálogát elnyerheti!

Nem kétlem, hogy van köztetek olyan, aki mint héber szolga az ilyen kegyelemért szíves örömet szolgálhat évig, hogy a hetedikben a szabadságot minden további nélkül visszakapva, eztán képes legyen akadálytalanul szabaddá válni az igazság szemlélésére. Ha pedig valóban akadna köztetek Jákob, vagy olyan, akit méltán illethetünk ezzel a névvel, mert

*erős férfiú és hatalmas a küzdelemben,*²⁴ aki elszánt birkózó,²⁵ aki a vétkeknek gáncsot vet, hogy egy részüket állhatatossággal, másik részüket józan megkülönböztetéssel (*discretio*) múlja fölül,²⁶ akkor az ilyen ember ezért a kegyelemért²⁷ bizonyára örömet szolgál hét esztendeig és még hét évig olyannyira, hogy nagy szeretete miatt a szolgálat csupán néhány napnak tűnik számára, mígnem eléri, hogy, bár csak később, mégiscsak megölelheti Ráchelt.²⁸ Aki pedig el akarja nyerni ölelését, annak hét és újabb hét évig kell szolgálnia érte, hogy ne csupán a rossz cselekedetektől, de a felesleges gondolatoktól is megtanuljon tartózkodni.²⁹ Mert még ha sokan tudják is miként lehet nyugton maradni testben, kevesek képesek szívükben is nyugalmat teremteni.³⁰ Nem tudják *szombattá tenni a szombatot*³¹ és ezért nem képesek beteljesíteni a zsoltár szavait: „nyugodjatok meg és lássátok hogy én vagyok Isten.”³² Testük ugyan nyugton van, de szívük mindenfelé elkalandozik,³³ ezért semmiképp sem méltók, hogy lássák, „milyen édes az Úr”, „milyen jó Izrael Istene azokhoz, akik igaz szívűek”.³⁴ Ezért van, hogy „ellenségeik nevetnek szombatjukon”. Ám az igazi Jákob nem hagy fel a fáradozással, amíg vágya célját el nem éri, szolgálja az igazi Lábánt, aki igazán ragyogó fehér lett,³⁵ mivel megdicsőült: akit az Atya dicsőített meg önmagánál azzal a ragyogással, ami övé volt a világ teremtése előtt.³⁶ Akinek „szenvednie kellett és így belépnie dicsőségébe”,³⁷ hogy a szolgálai formára felöltse a dicsőség vakító fehérségét és igazán vakító fehérré legyen, fehérebb a hónál,³⁸ dicsőséggel és méltósággal koronázva,³⁹ és nem csupán az emberek fiainál, de még az angyali szellemeknél is szebb legyen, olyan, „akit az angyalok is látni kívánnak.”⁴⁰ Látod, mekkora kegyelem ez, amiért ilyen hosszantűrőn, ilyen szívesen fáradoznak, ami csak ekkora erőfeszítéssel szerezhető meg, amit ekkora öröm birtokba venni? Kétségkívül ez az a kegyelem, melyről Mózes írásaiban több helyen képes beszéddel szólni, itt azonban a misztikus leírás segítségével világosabb megkülönböztetésekkel él, amikor nemek szerint felosztja azt.⁴¹

3. A szemlélődés sajátossága, miben különbözik az elmélkedéstől és a gondolkodástól

Először a meghatározás,⁴² illetve a definiálás segítségével kell megvizsgálnunk, hogy mi a szemlélődés, és hogy mi módon különbözik a gondolkodástól, valamint az elmélkedéstől. Így mondanivalónk könnyebben felfogható és egyszerűbben megítélhető lesz.

Tudnunk kell, hogy ugyanazt a tárgyat másként fogjuk fel a gondolkodás, másként kutatjuk (*rimamur*) az elmélkedés, és másként csodáljuk a szemlélődés révén. Noha e három megközelítési módja nagyban különbözik, tárgyuk időnként egybeesik. Ugyanazzal a tárggyal másként bánik a gondolkodás, másként az elmélkedés, és egészen másként a szemlélődés. A gondolkodás kerülőutakon át, lomha (*lentus*) lábakon hol ide, hol oda kalandozik el, miközben ügyet sem vet arra, hogy meg is érkezzon valahová.⁴³ Az elmélkedés meredek, s gyakran rögzös úton, a lélek nagy iparkodásával tör előre célja felé.⁴⁴ A szemlélődés bámulatos elevenséggel szárnyal körbe, bárhová is vigye szabad röptének lendülete. A gondolkodás a földön csúszik,⁴⁵ az elmélkedés jár, s gyakran fut is, a szemlélődés pedig mindent körbeszárnyal, és amikor csak akar, a magasban lebeg.⁴⁶ A gondolkodás erőfeszítés és gyümölcs nélküli. Az elmélkedésben gyümölcs kíséri az erőfeszítést, a szemlélődés erőfeszítés nélkül is gyümölcsöző marad. A gondolkodás elkalandozással, az elmélkedés

vizsgálódással, a szemlélődés csodálattal jár.⁴⁷ A képzeletből (*imaginatio*) gondolkodás, az észből (*ratio*) elmélkedés, az értelemről (*intelligentia*) szemlélődés fakad.

Íme e három: képzelet, ész, értelem. Köztük az értelem a legmagasabb hely, a képzelet a legalsó, az ész a közbülső. Mindaz, ami az alacsonyabb rendű érzék alá esik, szükségképp alávetett a magasabb rendű érzéknek is,⁴⁸ Ezért van, hogy mindazt, amit a képzelet megragad, az ész is megragadja, miként sok mást is, ami a képzelet fölött áll. Hasonlóképp azok, amiket a képzelet vagy az ész megragad, az értelem körébe tartoznak, miként azok is, amelyeket a képzelet és az ész nem képesek felfogni.⁴⁹ Lám, milyen messze terjed a szemlélődés sugara, ami mindent megvilágít!

Jóllehet gyakran ugyanannál a dolognál az egyik ember gondolkodva, a másik elmélkedve, ismét másik szemlélődve időzik, és noha útjuk nem különbözik, mégis más mozgással haladnak azon. A gondolkodás mindig kósza mozgással az egyik dologról a másikra tér át, az elmélkedés kitartóan egy valami felé törekszik, míg a szemlélődés tekintetének egyetlen sugara számtalan dologra terjed ki. Mert a megértés révén⁵⁰ az elme mélye mérhetetlenül kiterjed, és a szemlélődő lélek tekintete úgy kiélesedik, hogy képessé válik sok dolgot átfogni és átható tekintetével a nehezen megközelíthető dolgokba is behatolni. Nincs szemlélődés a megértés valamiféle eleveensége nélkül, mert ahogyan az értelem jóvoltából szegeződik az elme tekintete a testi dolgokra, ugyanattól az erőttől van az is, hogy a testi dolgokra vetett egyetlen pillantás oly végtelen sok dolog megragadására terjed ki. Ennélfogva, amikor a szemlélődő ember lelke a legalsó dolgokra irányul, mikor felemelkedik a magasba, amikor tekintetét kifürkészhetetlen dolgokon élesíti, mikor csodálatos gyorsasággal egy szempillantás alatt számtalan dolog ragadja magához, nem kétséges, hogy mindez az értelem erejéből származik.

Mindezt azok miatt mondtuk el, akik szerint ezek az alacsonyabb rendű dolgok méltatlanok az értelem pillantására, vagy arra, hogy bármiképp a szemlélődésre tartozzanak. Ámbár sajátos és tulajdonképpen értelemben azt nevezzük szemlélődésnek, ami a fenséges dolgokra vonatkozik, amikor a lélek a tiszta értelmet (*intelligentia pura*) használja.⁵¹ A szemlélődés ugyanis mindig azoknál a dolgoknál van, amelyek saját természetüknél fogva nyilvánvalóak, vagy tanulmányozásuk révén jól ismertek, vagy amiket az isteni kinyilatkoztatás tett érthetővé.⁵²

4. A szemlélődés, az elmélkedés és a gondolkodás meghatározása

Ekképpen határozhatóak meg tehát. A szemlélődés az elme szabad, átható tekintete (*perspicacia*), mely csodálattal csügg a bölcsesség megmutatkozásain.⁵³ Korunk kiváló teológusa pedig ezekkel a szavakkal adta meghatározását: „a szemlélődés a lélek átható (*perspicax*), szabad pillantása (*contuitus*), mely az általa szemlélt dolgokba mindenfelé kiterjed.”⁵⁴ Az elmélkedés pedig az elme buzgó törekvése, hogy valamit gondosan és kitartóan megvizsgáljon. Vagy másként: az elmélkedés a lélek megfontolt tekintete, amely mélyen belemerült az igazság kutatásába. A gondolkodás pedig a lélek megfontolatlan, elkalandozásra hajlamos tekintete. A háromban közös és mintegy lényegi sajátosságnak tűnik,

hogy mindhárom a lélek valamiféle tekintete.⁵⁵ Mert ezek csak akkor vannak jelen, és joggal csupán akkor beszélhetünk róluk, amikor az elme valamit észrevesz.

A szemlélődésben és az elmélkedésben pedig az a közös, hogy hasznos dolgokkal foglalatostkodnak, és kiváltképp, sőt folyvást a bölcsesség vagy a tudomány tanulmányozásán munkálkodnak.⁵⁶ Valóban ebben különböznek leginkább a gondolkodástól, ami csaknem minden percben dőre és hasztalan dolgoknál szokott megpihenni, és a józan megkülönböztetés zablájának teljes hiányában tolakodik be mindenüvé, és veti bele magát mindenbe. A szemlélődésben és a gondolkodásban pedig az közös, hogy szabad mozgással és spontán hajlammal fordulnak hol ide hol oda, s futásuk lendületét egyetlen akadály nehézsége sem képes megfékezni. Éppen ebben különböznek leginkább az elmélkedéstől, amelynek kitartó igyekezete, hogy a nehezen elérhető dolgokat megragadja, az akadályokon áttörjön, s a rejtett dolgokba behatoljon, mindig kitartó munkával és a lélek fáradságával jár. Mégis gyakran megesik, hogy gondolataink elkalandozása közben a lélek olyasmibe botlik, amit nagyon szeretne megismerni, ezért aztán kitartóan üldözőbe vesz. Ám mialatt az elme vágyának eleget téve rászánja magát az efféle kutatásra, a gondolkodás sajátos tevékenységét gondolkodással haladja meg, és elmélkedésbe megy át. Hasonló szokott történni az elmélkedéssel is. Ugyanis az elme szokása, hogy a régóta keresett, s végre meglelt igazságot mohó vággyal fogadja be, ujjongva csodálja, és csodálatában hosszan elmerül, ezzel az elmélkedést elmélkedve haladja meg, s az elmélkedés szemlélődésbe megy át.

Ennélfogva a szemlélődés sajátossága, hogy csodálattal ragaszkodik egy látványhoz, melyben örömet leli. Éppen ebben különbözik az elmélkedéstől csakúgy, mint a gondolkodástól. Ugyanis a gondolkodás – ahogy arról már szoltunk – tévelygő léptekkel mindig hol ide, hol oda vetődik, az elmélkedés pedig eltökélten előrehaladva szüntelen távolabbi dolgok felé tör.

5. A szemlélődés sokféle módjáról

Noha a szemlélődés átható tekintetét mindig a csodálat nagysága függeszti valamire, mégsem mindig ugyanazon a módon, egyformán tevékenykedik. Ugyanis a szemlélődő lélekben a megértés elevensége hol csodás gyorsasággal kilép és visszatér, hol mintegy körbefordul, hol pedig önmagát mintegy egyetlen dologhoz gyűjtve össze (*colligit*), szinte mozdulatlanul rászegeződik.⁵⁷

Csakugyan, ha jól megfontoljuk, az égi madarak röptén nap mint nap látjuk a szemlélődés formáit. Egyes példányokat hol magasba emelkedni, hol mélybe alásüllyedni látsz, emelkedésük és süllyedésük ugyanazon a módon gyakran ismételve. Másokat egyszer jobbra, másszor balra látsz kitérni, és hol erre, hol arra az oldalra fordulva előre alig, vagy egyáltalán semmit sem haladni, és cikázó irányváltásaikat számos alkalommal, sokszor megismételni. Másokat nagy sebesen előrehúzni, majd csakhamar ugyanabban az iramban hátra visszatérni látsz, és látod, amint újra és újra ugyanazt művelik: hosszú ismételtetéssel tartanak ki és időznek el ugyanazoknál az előre- és visszarepüléseknél. Láthatjuk, hogy mások miként köröznek, milyen sebesen vagy milyen gyakran ismételnék ugyanolyan vagy hasonló, hol kicsit tágabb, hol kissé szűkebb köröket, s térnek vissza mindannyiszor ugyanoda.

Láthatjuk, ahogyan mások verdeső szárnyakkal sebesen csapkodva sokáig ugyanarra a helyre függesztik fel maguk.⁵⁸ Fürge mozgásuknak hála, szinte mozdulatlanul szegeznek oda magukat, és lebegésük helyéhez sokáig erősen ragaszkodnak, attól egyáltalán nem tángítanak, mintha tevékenységükkel és kitartásukkal egyenesen azt kiáltanák és közölnék, hogy „Jó nekünk itt lenni”.⁵⁹

Szemlélődésünk röpte az előadott hasonlatok mintájára sokféleképp változik, és a személyek és a tevékenységek sokfélesége miatt különféleképp alakul. Egyszer a legalsóktól a legfelsőig, máskor a magasabbaktól a legalsókhoz emelkedik fel és száll alá.⁶⁰ Fürge megfontolással hol résztől az egészig, hol az egésztől a részig fut, és arra, amit tudni kell, most a nagyobból, máskor a kisebből következtet.⁶¹ Egyszer erre, másszor pedig az ellentétes szempont felé fordul, az ellentétek ismeretét az ellentétek tudományából szerzi, és eszmélkedése az ellentétek fajtáinak megfelelően különféleképp szokott megvalósulni.⁶² Olykor előrefut, majd hirtelen visszatér hátra, amikor az okozatokból, majd az okokból és mindenféle előzményből vagy következményből⁶³ bármely dolog tulajdonságát vagy létezésének módját fölfedezi. Néha pedig szemlélődésünk mintegy körbe vezet, amikor bármely dologgal kapcsolatban azokat vesszük szemügyre, amik sokakkal közösek, amikor valamely dologhoz a meghatározás elvét egyszer a hasonlókból, másszor az egymással hasonló viszonyban állókból, vagy a közös járulékokból merítjük és adjuk meg.⁶⁴ Megfontolásunk pedig akkor marad ugyanahhoz a ponthoz mintegy mozdulatlan odaszegezve, amikor a szemlélődő figyelme szívesen elidőz egy dolog létének vagy tulajdonságának belátásánál (*perspicienda*) és csodálatánál.

Ám, hogy ne tűnjék úgy, hogy szavaink emberi filozófiától szaglanak, vagy a katolikus tanítás és az egyszerűség világos szellemétől elszakadnak, talán megfelelőbb lesz azt mondanunk, hogy felemelkedni és alászállni, előremenni és visszatérni, hol erre, hol pedig arra fordulni, körben haladni, végül egy valamin csüggeni nem más, mint elménkkel hol a mélyből a magasba vagy a magasból a mélybe, hol az elsőktől a legutolsókhöz vagy a legutolsóktól az elsőkhöz, majd a különbségektől az érdemek és jutalmak különböző nemeihez a legnagyobb fürgeséggel átmenni,⁶⁵ bármely dolog körülményeit vagy összefüggéseit kíváncsin vizsgálódva körbejárni, illetve a lelket olykor a szemlélődés újdonságával és az újdonság csodálatával jóllakatni.⁶⁶ Bizonyára látod, hogy – ahogyan arról fentebb is szóltunk – szemlélődésünk tevékenysége miként szegeződik rá valamire és miként időzik el,⁶⁷ amikor a szemlélődő lelke szívesen belemerül abba a látványba, melyben öröme telik, és mikor folyvást azon igyekszik, hogy ugyanahhoz újra és újra visszatérjen, vagy ugyanannál sokáig mozdulatlanul ottmaradjon.

A szemlélődésnek arról a módjáról, amely előre és hátrafelé való mozgással jár, halld: „az állatok mentek és jöttek, mint a cikázó villámlás.”⁶⁸ Arról, amikor a lelket a dolgok sokfelé ragadják, és ellentétes irányokba hajtva egyszer ehhez, majd meg ahhoz szalad csodás fürgeséggel, tudd meg, hogy „fényleni fognak az igazak, és mint a szikrák a nádasban ide s tova futkosnak.”⁶⁹ Arról, mely mintegy felfelé és lefelé történik, a zoltáros szűkszavúan ezt közli: „fölemelkedtek az égig, és leszáltak a mélységig.”⁷⁰ A szemlélődésnek arra a módjára, mely mintegy körbe vezet, a profétai hang emlékeztet: „emeld fel köröskörül szemeidet, és lássad.”⁷¹ A szemlélődés sugara pedig akkor szegeződik mintegy mozdulatlanul egy helyre, amikor valaki megtapasztalja magában Habakuk szavait: „A nap és a hold megállnak hajlékukban.”⁷²

Íme, a meghatározás és definiálás segítségével előadtuk, hogy mi a szemlélődés. Az maradt hátra, hogy felosszuk fajták szerint, és ennél fogva lássuk, hogy hányféle neme van.

6. A szemlélődés nemei

A szemlélődésnek hat egymástól teljesen különböző neme van.⁷³ Az első a képzeletben egyedül a képzelet szerint van, a második a képzeletben az ész szerint, a harmadik az észben a képzelet szerint, a negyedik az észben az ész szerint, az ötödik az ész fölött, de nem az észen kívül, a hatodik az ész fölött van és úgy tűnik, kívül is van az észen.⁷⁴ Így tehát kettő a képzeletben, kettő az észben és kettő az értelemben van.⁷⁵

Szemlélődésünk kétségkívül akkor zajlik a képzeletben, mikor a látható dolgok alakját és képét vesszük fontolóra: amikor ámulattal figyeljük, s figyelemmel ámulunk el a testeken, testi érzékszerveinkkel ragadva meg, hogy milyen számosak, milyen nagyszerűek, milyen sokfélék, milyen szépek és gyönyörűségesek. Mindezekben az alkotó lényegfeletti hatalmat, bölcsességet, és bőkezűséget tiszteljük csodálattal s csodáljuk tisztelettel. Ugyanis szemlélődésünk akkor zajlik a képzeletben és alakul egyedül a képzelet szerint, amikor semmit sem érvek segítségével kutatunk és semmit sem eszmélkedve vizsgálunk, hanem elménk szabadon hol ehhez, hol ahhoz szalad, ahová csak az ebbe a nembe tartozó látványok közt a csodálat ragadja.⁷⁶

A szemlélődés második neme pedig az, amely a képzeletben zajlik, mégis az ész szerint alakul, s halad előre. Ez akkor történik, amikor azoknak az értelmét (*ratio*)⁷⁷ keressük és leljük meg, amik képzeletünket foglalkoztatják, és amikkel kapcsolatban az imént leszögeztük, hogy a szemlélődés első neméhez tartoznak. Sőt, ez még inkább akkor történik, amikor csodálattal fontolgatjuk azt az értelmet, amit korábban felfedeztünk és megismertünk. A szemlélődés első nemében tehát magukat a dolgokat; a másodikban pedig különösen a dolgok értelmét, rendjét, elrendezését, és minden egyes dolog okát, módját és hasznát kutatjuk, szemléljük, csodáljuk. Ez a szemlélődés tehát a képzeletben, de az ész szerint zajlik, mivel eszmélkedve halad a képzeletet foglalkoztató dolgok felé. Jóllehet úgy látszik, hogy ez a szemlélődés is – amelyben a látható dolgok értelmét kutatjuk – bizonyos tekintetben az észben zajlik, mégis helyesen mondjuk, hogy a képzeletben van, mivel kétségkívül mindazt, amit ebben a szemlélődésben eszmélkedéssel kutatunk vagy fedezünk fel, a képzeletünket foglalkoztató dolgokra vonatkoztatjuk, mivel eszmélkedésünket velük kapcsolatban és miattuk végezzük.

A szemlélődés harmadik nemének azt neveztük, mely az észben a képzelet szerint alakul. Ezzel valójában akkor élünk, amikor a látható és a láthatatlan dolgok közti hasonlóság alapján emelkedünk fel a láthatatlanok szemléléséhez.⁷⁸ Ez a szemlélődés (*speculatio*)⁷⁹ valóban az észben zajlik, mivel csak arra irányul figyelme, és csak azt kutatja, ami meghaladja a képzeletet, mert egyedül a láthatatlan dolgokra törekszik, főként azokra, amiket az ész segítségével ragad meg. Azért mondjuk, hogy a képzelet szerint alakul, mivel ebben a szemlélődésben a láthatatlan dolgok kutatásában a lelket az a hasonlóság segíti, melyet a látható dolgok képéből merít. Helyesen állítjuk azt is, hogy e szemlélődés az észben, de a képzelet szerint zajlik, mert bár eszmélkedve halad előre, minden eszmélkedése és érvelése a képzeleten alapul, abból nyeri támaszát, kutatásának és állításainak észszerűségét (*rationem*) az elképzelhető dolgok sajátosságából meríti.⁸⁰

A szemlélődés negyedik neme, az, ami az észben az ész szerint alakul, akkor megy végbe, amikor a lélek a képzelet minden szolgálatát félretéve csak azokra figyel, amiket a képzelet nem ismer ugyan, de az elme eszmélkedéssel egybegyűjt (*colligit*), vagy az ész segítségével megragad.⁸¹ Az efféle szemlélődést akkor űzzük, amikor saját láthatatlan adottságainkat – melyeket a tapasztalat révén ismerünk és a megértéssel ragadunk meg – tesszük megfontolás tárgyává, és megfontolásukkal az égi lelkek és a földöntúli szellemi lények szemléléséhez emelkedünk fel.⁸² Az észben zajlik, mivel az érzékelhető dolgokat félretéve egyedül az érthető dolgokra irányul. Ez a szemlélődés pedig úgy látszik azokból a láthatatlan adottságainkból indul ki és azokon alapul, melyeket az emberi lélek a tapasztalatból ismer, illetve józan értelmével (*communis intelligentia*) ragad meg.⁸³ Annyiban állítjuk erről a szemlélődésről is helyesen azt, hogy az észben zajlik, amennyiben elménk láthatatlan adottságait az ész ragadja meg, és ennyiben az eszmélkedés szokásos működését nem haladja meg. Amiatt halad előre egyedül az ész szerint, mert a tapasztalatból ismert láthatatlan dolgokból eszmélkedve gyűjt össze (*colligit*) más olyan dolgokat, amelyeket tapasztalatból nem ismer. Az emberi lélek először ebben a szemlélődésben használja a tiszta értelmet (*pura intelligentia*), és a képzelet minden szolgálatát félretéve először ebben a tevékenységben látjuk, hogy értelmünk önmagát önmagától hozza működésbe. Jóllehet úgy látszik, hogy ez a szemlélődés korábbi nemeiből sem hiányzik, teljes valójában mégis jelen sehol, csupán az ész vagy akár a képzelet közvetítésével. A szemlélődés korábbi nemeiben úgymond eszközt használ és mintegy tükör által lát. Itt önmagától tevékeny és mintegy színről színre szemlél.⁸⁴ Itt tehát úgyszólván a legmélyebbre hajol le, hiszen nincs ahová magától lejjebb ereszkedhetne.⁸⁵

A szemlélődés ötödik nemének azt neveztük, ami az ész fölött, de nem az észen kívül van. A szemlélődésnek ebbe a kilátótornyába az elme felemelkedése révén jutunk fel, amikor az isteni kinyilatkoztatásból megismerjük azokat a dolgokat, amiket nem vagyunk képesek semmilyen emberi ésszel teljesen megragadni, és semmilyen eszmélkedéssel a maga egészében kifürkészni. Ilyen mindaz, amit az Istenség természetéről és egyszerű lényegéről hiszünk, és a Szentírás tekintélyével igazolunk. Szemlélődésünk tehát akkor emelkedik valóban az ész fölé, amikor a lélek az elme felemelésével megpillantja azt, ami az emberi befogadóképesség határait meghaladja. Ezt a szemlélődést azonban az ész fölött állónak, de nem az észen kívülnek kell tartanunk, mivel amit az értelem éles tekintetével (*acies intelligentiae*) vesz észre,⁸⁶ azzal az emberi ész nem képes szembefordulni, sőt inkább könnyedén megnyugszik benne, s hitelesítve azt, közelebb jut hozzá.

A szemlélődés hatodik nemének azt nevezzük, ami azok felé fordul, amik az ész fölött vannak, és az észen kívül állónak, vagy éppenséggel az ésszel szembenállóknak tűnnek. A szemlélődésnek ebben a legmagasabb és mind közül legfenségesebb kilátótornyában a lélek akkor ujjong és táncol igazán, amikor az isteni világosság kiáradása révén megismeri és szemléli azokat, amiknek a teljes emberi ész ellentmond. Ilyen csaknem mindaz, amit a Háromság személyeiről kell hinnünk. Valahányszor az emberi ész Róluk eszmélkedik, szükségképp ellentmondásba ütközik.⁸⁷

7. Azokról, ami közös bennük

A szemlélődés nemei közül tehát kettő a képzeletben zajlik, mivel kizárólag az érzékelhető dolgokra (*sensibilia*) irányul. Kettő az észben, mivel kizárólag az ésszel felfogható dolgok (*intelligibilia*) felé törekszik. Kettő pedig az értelemben megy végbe, mivel kizárólag az értelemmel felfoghatókra (*intellectibilia*) irányul. Érzékelhető dolgoknak nevezem mindazokat, amik láthatóak és testi érzékkel felfoghatók. Ésszel felfoghatóknak pedig a láthatatlan, de ésszel megragadható dolgokat mondom. Értelemmel felfoghatóknak ezen a helyen azokat nevezem, amelyek láthatatlanok és az emberi ész számára megragadhatatlanok.

A szemlélődés e hat neméből tehát a négy alsót leginkább a teremtett dolgok, míg a két felsőt a teremtetlen, vagyis isteni valóságok foglalkoztatják. Így e négyből a két felső a láthatatlan, a két alsó pedig a látható, azaz testi dolgokkal foglalkozik. A két alsót kétségkívül a látható és teremtett dolgok, a két felsőt pedig leginkább a láthatatlan és teremtetlen valóságok, a két közbülsőt pedig leginkább a láthatatlan és teremtett dolgok foglalkoztatják.

Azért mondanám, hogy „leginkább”, mert a láthatatlan és teremtett dolgok között vannak olyanok, amelyeket az emberi ész semmiképp sem képes megragadni, és e tekintetben az értelemmel felfogható dolgok közé számítanak, és ennyiben inkább a szemlélődés két felső nemébe tartozónak mutatkoznak. Hasonlóképpen a legfelső teremtetlen valóságok közül némelyek hozzáférhetőnek tűnnek az emberi ész számára, és ebben a tekintetben az ésszel felfogható dolgok közé kell számítanunk, és ugyanezért leginkább a szemlélődés két közbülső nemébe kell sorolnunk őket.

Az első kettőben tehát az tűnik közösnek, hogy mindkettőt a látható dolgok foglalkoztatják. Abban azonban jelentős különbség mutatkozik köztük, hogy az első az ész bármiféle segítsége nélkül csodálkozástól hajtva szokott ide-oda futni, míg a másodikban azoknak az értelmét kutatjuk föl és adjuk meg, amelyek az elmét a képzelet révén foglalkoztatják, vagy csodálattal merülünk el a már jól ismert dolgokban.

A második és harmadik közös, de a többiekhez képest egyedi jellegzetessége, hogy mindkettőben egyformán keveredni látszik a képzelet az ésszel, az ész a képzelettel. De abban különböznek, hogy – amint arról szóltunk – a másodikban a látható dolgoknak keressük és adjuk meg az értelmét (*ratio*), a harmadikban pedig az elvet (*ratio*) a láthatatlan dolgok kutatásához a látható dolgokból merítjük. Ebben gyakran a láthatók tanítanak minket a láthatatlanokra, és az egyikből összegyűjtjük a másikat, abban a láthatók megfigyelése a láthatatlanok megismerésére vezet minket.

A harmadikban és negyedikben az a közös, hogy a láthatatlan és ésszel felfogható dolgokra irányulnak. Abban azonban különböznek, hogy a harmadikban az ész a képzelettel, a negyedikben pedig a tiszta értelem az ésszel keveredik.

A negyedikben és ötödikben ész és értelem egybefut, és nagy összhangra talál. De míg a negyedikben a megértés az észből lép elő, addig az ötödikben az ész sohasem előzi meg a megértést, hanem nyomában jár vagy legalábbis gyakran követi, ugyanis amit előbb az isteni sugalmazásból megismerünk, azt az ész hitelesítése később megerősíti.

Az ötödikben és hatodikban közös, hogy mindkettő az értelemmel felfogható valóságokra törekszik. Ám amíg az ötödikben az emberi ész egészen egyetértőnek mutatkozik, addig a hatodikban teljes ellentmondását találjuk, hacsak a hit hozzájárulása alá nem támasztja.

8. Az egyes nemek sajátosságai

Az első szemlélődés sajátossága, hogy egyszerűen, mindenfajta eszmélkedés nélkül csodálattal csügg a látható dolgokon. A másodiké, hogy eszmélkedve férkőzik a látható dolgok értelméhez. A harmadik sajátossága, hogy eszmélkedve emelkedik fel a láthatatlan dolgokhoz a láthatók segítségével. A negyediké, hogy láthatatlan dolgokból eszmélkedéssel láthatatlanokat gyűjt egybe, és tapasztalatai megértésével ismeretlen dolgok ismeretéhez halad előre. Az ötödik sajátossága, hogy az értelem utat nyit az észnek az értelemmel felfogható valóságokba. A hatodik sajátossága az, hogy az értelemmel felfogható valóságok megértésében minden emberi eszmélkedést túllép, és mintegy lábbal tipor.

Jóllehet a szemlélődés első három nemében közös, hogy nincsenek képzelet nélkül, az elsőben a képzelet mintegy az ész alatt marad, a másodikban befogadja az észet, a harmadikban felemelkedik az észhez. Továbbá, noha az utolsó háromban közös, hogy nem létezhet a tiszta értelem nélkül, közülük az elsőben – vagyis a negyedikben – maga az értelem hajol le az észhez, az ötödikben az értelem magához emeli az észet, a hatodikban az értelem túllép az észen és úgymond maga alatt hagyja azt. Továbbá, noha a közbülső négyben közös, hogy nincs eszmélkedés nélkül, a szemlélődés második nemében az ész mintegy alászáll a mélybe a képzelethez, a harmadikban az ész mintegy magával húzza a képzeletet a magasba, a negyedikben befogadja és felhasználja az úgyszólván önmaga alá ereszkedő értelmet, az ötödikben az ész úgymond önmaga fölé, az értelemhez emelkedik, és megközelíti őt magasában.

Az elsőben tehát a képzelet önmagában nyugszik, amint a hatodikban az értelem is önmagát önmagába gyűjti össze és önmagában áll fenn. A másodikban az ész önmaga alá ereszkedik, az ötödikben önmaga fölé emelkedik. A harmadikban a képzelet önmaga fölé emelkedik, a negyedikben az értelem önmaga alá ereszkedik. Az elsőben képzeletnek a legalsó, külön hely jut, a másodikban az ész a mélybe száll, a harmadikban a képzelet hág a magasba, a negyedikben az értelem ereszkedik a mélybe, az ötödikben az ész emelkedik a magasba, a hatodikban az értelemnek külön hely jut a magasban.

9. Egymáshoz való viszonyuk. Miként szoktak keveredni egymással

Jegyezzük meg jól, hogy amint a szemlélődés két utolsó neme az ész fölé, úgy a két középső a képzelet fölé emelkedik, és ahogy a két utolsó közül a magasabb rendű szinte egyáltalán nem szokta magához engedni az emberi észet, úgy a két középső közül a magasabb rendűnek minden képzeletet ki kell zárnia önmagából.

Ahogy a két utolsó és legfelső közül az alsó az ész fölött, de nem az észen kívül zajlik, úgy a középső kettő közül az alsó ugyan a képzelet fölé emelkedik, mégsem a képzeleten kívül valósul meg. Továbbá ahogyan a két közbülső a tiszta és az egyszerű megértés (*simplex intelligentia*) alá, akként a két első és legalsó az eszmélkedés alá ereszkedik. Azt nevezem egyszerű megértésnek, amely az ész közreműködése nélkül van, tiszta megértésnek (*intelligentia pura*) pedig azt, ami a képzelet beavatkozása nélkül való.⁸⁸

Am ahogyan a két középső közül a magasabb rendű az egyszerű megértés alá ereszkedik, mégsem az alatt áll fenn – hiszen azok közül, amik foglalkoztatják, egyeseket egyszerű megértéssel ragad meg, másokat eszmélkedéssel gyűjt össze –, úgy a két legalsó közül a magasabb rendű látszólag az eszmélkedés alá ereszkedik, de mégis az alatt, hiszen szokása egyes dolgokat a képzelet segítségével megjeleníteni, másokat meg eszmélkedéssel össze gyűjteni.

Valamint, ahogyan a két közbülső közül az alsó az egyszerű megértés alá szokott ereszkedni és az alatt fennállni, úgy szokott a két alsó közül a legalsó az észhez viszonyulni. Ugyanis az előbbi egyedül azokra irányul, amiket az elme a képzeletből eszmélkedéssel gyűjt össze, utóbbi csakis azokra, amiket az érzék pecsétel a képzeletbe.

A szemlélődésnek erről az első és legalsó neméről nem azért állítjuk, hogy az ész, pontosabban az eszmélkedés alatt áll fenn, mintha irracionálisnak és az ésszel teljesen ellentétesnek tünne – hiszen irányulása és elhelyezkedése alapján is könnyen igazolható, hogy összhangban van az ésszel –, hanem azért, mert mint arról már szóltunk, az a sajátossága, hogy semmit sem eszmélkedéssel gyűjt össze. Olykor azonban a szemlélődés általunk elkülönített nemei keveredni szoktak egymással, és amiket sajátosságokként jelöltünk meg, egymással elegyülve összekeverednek.

Itt azonban a feladatunk az volt, hogy a tárgyalás világosságát megőrizve azokra a sajátosságokra mutassunk rá, melyek a szemlélődés egyes nemeihez tartoznak, de azért azt is bemutassuk, ami közös és hasonló bennük.

10. A szemlélődés mind a hat neméhez még a tökéletesek is alig képesek eljutni

Aki arra vágyik, hogy megérintse a tudás bérceit, annak alaposan ismernie kell a szemlélődés hat nemét. Csakugyan, a szemlélődésnek ezzel a hat szárnyával szakadunk el a földiektől, és emelkedünk fel az égiekhez.

Biztos lehetsz abban, hogy nem vagy tökéletes, amíg közülük valamelyik hiányzik. Bizony, a magam és a magamfajta számára jó, ha csak egy, vagy a három pár szárnyból akár csak egyetlen pár is megadatik: „Ki ad nekem szárnyakat, mint a galambnak, hogy röpjek és megnyugodjam?”⁸⁹ Tudom azonban, hogy az első két szárny nem alkalmas arra, hogy a földiektől az égiekhez repítsen, és elérje az ég magasát vagy behatoljon oda. Ugyanis, ahogy fentebb már megjegyeztük, a szemlélődés hat neme közül az első kettő teljes egészében a földi és testi dolgokat teszi megfontolás tárgyává, ezekben pedig semmi sem szól a láthatatlan, szellemi valóságokról. Ezért bármilyen magas, sőt bármilyen kifinomult legyen is röptünk a földi dolgok körül szemlélődésünk első két szárnyával, nem elégedhetünk meg azzal, ha csupán arra vagyunk képesek, amiben e világ filozófusait látjuk jeleskedni.⁹⁰

Mindaddig, amíg beéred a két szárnyal, nem égi, hanem csak földi élőlénynek bizonyulsz. Van, amivel tested takarhatod, és van, amivel repülni tudsz. Bizony, ha még földi élőlény vagy, és mindmáig földi tested van, mégpedig olyan, amit az apostol ír le, s aminek a kiölését parancsolja, akkor igencsak jó lesz neked, hogy kéznél van, amivel eltakarhatod az efféle testet amikor csak akarod, és elrejtethed emlékezeted tekintete elől: „Öljétek ki tehát tagjaitokból azt, ami földi: a paráznaságot, a tisztátalanságot”.⁹¹ Mi más

volna az efféle test betakarása a szemlélődés szóbanforgó szárnyaival, mint a földi dolgok iránti bűnös vágy megszelídítése azzal, hogy megfontolás tárgyává tesszük, vagy egyenesen feledjük a földi mulandóságot? Úgy vélem, fontolóra veszed, milyen sokat ér ez az eltakarás és a szárnyak árnyéka. Ezek a szárnyak teszik lehetővé számodra, hogy tetszésed szerint bármikor szárnyra kapj. Bizony jó dolog jól repülni és a világ szeretetétől annyira eltávolodni, amennyire csak képes vagy. Mindenesetre azok repülnek jól e szárnyakkal, akik a földi mulandóság csalárdságát nap mint nap fontolóra veszik, eltökélten elutasítják azt, és a megfontolás és elutasítás révén csábításától távol tartják magukat.

Noha ezeken az ikerszárnyakon az égiekig nem tudsz egészen felrepülni, mégis, azokkal evezve, talán képes leszel békés és biztos kikötőre lelni. Iparkodj velük amennyire csak tudsz, érd el legalább a tenger legtávolabbi partját! „Ha a hajnal szárnyaira kelnék, s a tenger legtávolabbi partjára költöznék”.⁹² A tenger legtávolabbi partja a világ végső határa, az ember tulajdon életének vége. Ezért a tenger legtávolabbi partját elérni azt jelenti: vágyakozva várni a világ és az evilági élet végét. A tenger legtávolibb partját, úgy vélem, röptében már elérte, aki valóban elmondhatta: „Szeretnék elköltözni és Krisztussal lenni”.⁹³ Úgy vélem, nem hiába kaptad meg a szemlélődés e két szárnyát, ha egészen idáig képes voltál elrepülni.

Mindazonáltal nem elégedhetsz meg azzal, hogy megkaptad e két szárnyat. Ahhoz, hogy bebizonyítsd, égi lény vagy, arra törekedj és azon fáradozz, hogy szert tégy legalább két pár szárnyra, és akkor valóban rendelkezni fogsz azokkal, amikkel az égiekhez felrepülhetsz. Csakugyan négy szárnyal bírt, így égi, nem pedig földi lénynek bizonyult az a négy élőlény, amiket Ezekiel próféta látott és látva leírt: „négy arca volt mindegyiknek és négy szárnya volt mindegyiknek”.⁹⁴ Közülük kettővel – ahogyan ott olvasod – saját testük födték, mert a másik kettővel kétségkívül repültek. Így te is, amikor már kezdesz szert tenni négy szárnyra, amikor már úgy véled, hogy égi élőlény vagy, s már égi testet öltöttél, akkor is azon légy, hogy azt az említett szárnyakkal beföldd. Vannak ugyanis égi és vannak földi testek, és más az égiek és más a földiek dicsősége. „Más a fényessége a napnak, más a fényessége a holdnak, és csillag csillagtól eltér fényességben.”⁹⁵ Még ha egész tested fényes lesz is, olyan, ami a sötétségből semmit sem foglal magába, még akkor is hasznos lesz azt az emberi gög tekintete elől elrejtteni, és az önbecsülés ragyogását az emberi változandóság szülte bizonytalanság leplével mérsékelni. „Az ember nem ismeri saját végét, hanem mint a halak, amelyeket megfog a horog, és mint a madarak, amelyeket foglyul ejt a tör, úgy kerülnek kelepcébe az emberek a baj idején, amikor az hirtelen rájuk szakad.”⁹⁶ Ezért jó, ha az ember elrejteti saját jó tulajdonságait, egyáltalán nem bízza el magát saját érdemei miatt, és szüntelen megőrzi magát az alázatban.

Az első pár szárnyal tehát az ember fedje el saját testét, a második párral pedig repüljön az égbe. Mert miért is ne emelné fel az embert a szemlélődés két középső neme, mely – mint mondtuk – egyedül a láthatatlanokkal foglalkozik az égi és láthatatlan dolgokhoz? Minden lelki ember azon fáradozzon, hogy törekvésével és vágyával mindig az égieknél legyen, hogy elmondhassa az apostollal: „A mi hazánk pedig a mennyekben van”.⁹⁷

Mindazonáltal, ha ugyanezzel az apostollal felhatolni készülsz egészen a harmadik égi,⁹⁸ akkor se feltételezd, hogy erre két pár szárnyal képes vagy. Aki ugyanis arra vágyik és azután eseng, hogy egészen a harmadik ég titkaiig, s az Istenség rejtett dolgaiig repüljön, annak kétségkívül a szemlélődés mind a hat említett szárnyát bírnia kell.

Bizony ebben az életben a szemlélődésnek erre a hat szárnyára egyedül a tökéletesek tehetnek szert, és ők is csak nagy nehézségek árán. Az eljövendőben viszont az emberek és az angyalok közül az összes választott birtokolni fogja mind a hatot, úgyhogy mindkét természetéről joggal állíthatjuk, hogy „hat szárny az egyiknek és hat a másiknak”.⁹⁹

11. A szemlélődés első négy nemének misztikus leírása

Úgy látom, hogy Mózes abban a szakaszban, ahol isteni parancsra elrendeli ennek az anyagi, mégis misztikus jelentésű ládának az elkészítését, a szemlélődés e hat neméről ad misztikus leírást.¹⁰⁰ Az elsőt a láda elkészítése jelöli, a másodikat aranyozása, a harmadikat a láda koszorúja,¹⁰¹ a negyediket az engesztelés táblája révén, míg a két kerub alapján az ötödiket és a hatodikat értjük meg.

Amennyiben alakját és szerkezetének anyagát tekintjük, a hat kézzel alkotott munkából csak az első készült fából, minden más aranyból. Valóban, mindazt, ami a szemlélődés első nemét alkotja, a testi érzékekből merítjük, és amikor csak akarjuk, a képzelet segítségével jelenítjük meg, ugyanakkor minden mást, amire a szemlélődés többi neme irányul vagy eszmélkedéssel gyűjtünk össze, vagy egyszerű megértéssel ragadunk meg.

Fontold meg a különbséget a fa és az arany között és talán felismered, milyen találóan jelöli egyiket a fa, és ábrázolja a másikat az arany! A fa azokat jelöli, amik a képzeletre, az arany pedig azokat, melyek egyedül az értelemre tartoznak. Az arany önmagától ragyog fényesen, míg a fának nincs önálló fénye, ha nem lobbantja fel a tüzet, és nem táplálja a fénynek szolgáló lángot. Ekképpen a képzeletben magában biztosan semmi sincs az okosság világosságából, semmi ragyogó nincs benne, eltekintve attól, hogy az ész józan megkülönböztetésre szokta készíteni, és a tudomány kutatására szokta vezetni. A szemlélődés második nemét pedig, amelyben a látható dolgok értelmét (*ratio*) keressük, helyesen ábrázolja a fa aranyozása. Mi más ugyanis a látható és elképzelhető dolgoknak tulajdonított értelem, mint úgymond, a fa egyfajta bearanyozása?

Hasonlóan találóan képes a láda koszorúja misztikus értelemben megjeleníteni a szemlélődés harmadik nemét, amelyben a látható dolgoktól a láthatatlanokhoz szoktunk felemelkedni, és megismerésükhöz a képzelet kezétől vezetve felhágni.¹⁰² A koszorút ugyanis a láda tetején, a fához rögzítették, de a faszerkezet teteje fölé emelkedett, magasan túlnyúlva azon. Így a szemlélődésnek az a neme, amely az észben a képzelet szerint zajlik, a képzeletre támaszkodik, amikor alapelvét (*ratio*) az elképzelhető dolgok és a láthatatlanok közötti hasonlóságból meríti, és mintegy létrát állít, amelyen képes felhágni a láthatatlanok szemléléséhez.

Az engesztelés táblája pedig a láda minden részén és minden pontján a fa fölött helyezkedik el, ezért nagyon is alkalmas, hogy a szemlélődésnek azt a nemét ábrázolja, amelyik minden képzeleten túllép, és az észben az ész szerint zajlik. És ahogyan az engesztelés táblája, azaz a láda fedele sehol sem nyúlik be a fa alá, ezért sehol sem lehet a fához rögzíteni, úgy e szemlélődés a képzeleten teljesen túllépve nem hajlandó keveredni semmivel, egyedül a láthatatlanokra tekint, egyedül a láthatatlanokra irányul.

12. A szemlélődés utolsó két nemének misztikus megjelenítése

A szemlélődés két utolsó nemét angyali alak fejezi ki. Ennek az alkotásnak, mely – nagyon helyesen – nem emberi, hanem angyali alakot ölt, a szemlélődés azon neveit kell mintáznia a hasonlóság segítségével, amelyek tárgya a teljes emberi ész megahaladja.

Jegyezzük meg jól, hogy a korábban említett négy egybe van foglalva, a két utóbbi pedig szét van választva, és külön került elhelyezésre. A szemlélődés első négy nemében ugyanis saját iparkodással, de mégis isteni segítséggel, nap mint nap növekszünk, egyiktől a másikig haladunk előre. Ám az utolsó kettő esetében minden a kegyelmen múlik. Ezek nagyon messze vannak, és felettébb távol esnek minden emberi iparkodástól, eltekintve attól, ha valaki mennyei parancsra fogadja be őket, és az öltözéket, mely az angyalokhoz tesz hasonlóvá, Istentől ölti magára. És bizonyára nem ok nélkül kapta a kerub nevet ez utóbbi angyalformájú alkotás, talán amiatt, hogy e legfőbb kegyelem hozzájárulása nélkül senki sem képes a tudás teljességét megérinteni.¹⁰³ Ám mivel az Írás szerint a két kerub közül az egyik az egyik, másik a másik oldalon áll – úgy érve, hogy egyik jobb, másik pedig bal felől –, figyelj meg, kérlek, milyen találóan vannak egymásnak szembe fordítva és egymással ellentétesen beállítva, így mintázva azokat, amelyek közül az egyik az ésszel összhangzónak, a másik ellentétesnek mutatkozik.

De talán valaki továbbkérdez, hogy pontosan hogyan is kell ezt érteni. Figyelj tehát, hisz meglehet, hogy azon a kerubon, mely jobb felől állt, a szemlélődésnek azt a nemét kell értenünk, ami az ész fölött, de nem az észen kívül van, azon pedig, mely bal felől, azt, ami az ész fölött és úgy látszik az észen kívül megy végbe. Tudjuk ugyanis, hogy a bal kezét gyakran tartjuk rejtve a ruha alatt, míg jobbunk többnyire fedetlen elől marad. Ezért a balon helyesen a rejtettebb, a jobbon a nyilvánvalóbb dolgokat értjük. A nyilvánvalóbb dolgok összhangban vannak az ésszel, a rejtettebbek pedig ellenállnak neki. A jobb kerubot tehát helyesen értelmezzük az ötödik, a balt pedig jogosan foghatjuk fel a szemlélődés hatodik nemeként.

A tudós lelkek számára Mózes ládájáról, azaz a szemlélődés kegyelméről talán ennyi is elegendő. Mivel azonban mi ráérünk (*otiosi summus*), és a ráérőkhöz szólunk, a restebbek miatt nem szabad restnek lennünk arra, hogy ugyanezt hasznos – és talán egyeseknek szükséges – kiegészítéssel megismételjük, és ugyanannak a témának szabadabban átadva magunkat, róla még egyet s mást bővebben elmondjunk.

A szemlélődést tehát tárgyaljuk szemlélődő módon, a szemlélődés szellemében, nehogy elmenjünk egy ilyen örömteli foglalatosság és csodálatos látvány mellett. Az elfoglaltaknak (*occupatis*) témánkat tömör rövidséggel foglaltuk össze. A ráérőknek (*otiosis*) viszont megismételjük és bővebben kifejtjük ugyanezt, egyaránt óvakodva attól, hogy a siető utazókat szándékuk ellenére visszatartsuk, s attól, hogy az újdonságok kíváncsi kutatóit óhajuk ellenére sürgessük. Most tehát térjünk vissza a szemlélődés egyes nemeihez, és először az elsőt mutassuk be.¹⁰⁴

Jegyzetek

¹ A „misztikus” kifejezés – görög eredetéhez hasonlóan – a középkorban az „elrejtett” jelentést is hordozta. E jelentést még a 13. században is őrizte (vö. „mysticam id est occultam”. Aquinói Szent Tamás: *In Div. Nom.* 2. 4.). Ez indokolja Richard képzettársítását egyfelől a láda, mint az elrejtés eszköze, másfelől az értelmezés (*expositio*) fáradságos munkája közt, mely feltár (*reserare*), és napvilágra hoz (vö. *lucubratio*, mint éjjeli munka). Másrészt a kifejezés a korszakban még szoros kapcsolatban maradt a *mysterium*, azaz a hittitok fogalmával. Ez a patrisztikában és a középkorban mindenekelőtt a Szentírás spirituális értelmére vonatkozott, amely a szó szerinti értelem mélyén rejtezik. Nagy Szent Gergely is ebben a szellemben veti össze az Írás szó szerinti, nyilvánvaló jelentését, mely „egyszerű” olvasóját táplálja, azzal a rejtett értelemmel, mely az éles elméjű tekintetet segíti a *misztériumok* csodálatára függeszteni („Divinus etenim sermo sicut mysteriis prudentes exercet, sic plerumque superficie simplices resolvit. Habet in publico unde parvulus nutrat, servat in secreto unde mentes sublimium in admiratione suspendat”). PL 75. 515A. Igen figyelemreméltó, ahogyan – kifejezetten a bibliaértelmezés kontextusában – már Nagy Szent Gergelynél is összekapcsolódnak a richardi szemlélődés kulcskifejezései: a csodálat (*admiratio*) és az elme tekintetének odaszegezése (*suspensio*) a misztériumokra.

² A szerző a bölcsesség és a szemlélődés kapcsán ládáról és tárházról beszél. A Szent Viktor apátságban zajló képzés alapvető hangsúlyt fektetett a memóriagyakorlatokra. A jó memória a tudományok elsajátításán túl mindenekelőtt a Biblia termékeny, meditatív-szemlélődő olvasásához (*lectio divina*) elengedhetetlen, mivel rendelkezésre bocsátja, egybegyűjti (*colligit*) azokat az ismereteket, amelyekből a megértés, a belátás (*intelligentia / intellectio*), a „belül olvasás” (*intus legere*), mintegy a dolog bensejébe látó olvasás táplálkozhat.

³ Richárd a következőképpen ad számot a Biblia hármasságáról *Liber exceptionum* c. művében: „A Szentírás háromféleképpen tárja elénk saját mondanivalóját: történet, allegória, és tropológia szerint. A történet a megtörtént dolgok elbeszélése, melyet a betű (*littera*) elsődleges jelentése foglal magába. Allegóriáról akkor beszélünk, amikor az, amit ténynek (*factum*) nevezünk, egy másik tényt jelöl akár a múltban, akár a jelenben vagy a jövőben. Tropológiáról pedig akkor, amikor az általunk olvasott tényből ismerjük fel, mit kell tennünk. PL 177. 205. A patrisztikus és középkori egzegézis szerint a Szentírásnak a szó szerinti értelme (*littera*) mellett spirituális, lelki jelentése is van. A lelki jelentésen belül a viktorinusok általában allegorikus és a morális (tropológikus) értelmet különböztettek meg. Amíg az allegorikus olvasat a hit titkait hozza napfényre (itt központi szerepe van a megtestesülés és a megváltás titkának, azaz Krisztusnak), addig a Szentírás morális olvasása sérült istenképiségünk állítja helyre (vö. az *opus restaurationis* fogalmával a viktorinusoknál). A három szentírási értelem viszonyát ld. Szentviktori Hugó: *Did.* 6. 2-5.

⁴ Zsolt 131,8. A szentírási szakaszokra a *Vulgata* számozása szerint hivatkozunk.

⁵ Lev 11, 44

⁶ Kiv 19,10-11

⁷ Kiv 29,37

⁸ Sám 1,1

⁹ Jel 3,7

¹⁰ Bölcs 7,30

¹¹ Bölcs 9,19

¹² Bölcs 8,1

¹³ Vö. Lk 10,42

¹⁴ A latin köznyelv a *vacare* igével fejezte ki valamiről, hogy az üres, gazdátlan, szabad. Később a keresztény nyelvhasználatban a kifejezés azt jelentette, hogy az ember szabaddá válik Isten számára, teret ad magában Istennek, kiüresedik Istenért. A 13. századra a kifejezés már egyenesen a szemlélődő élet szinonimájává vált (ld. pl. Aquinói Szt. Tamásnál: *IV Sent.* d. 15, q. 4 a. 1, qc. 2, ad 1.). Richárdnál a *vacare* a szemlélődés feltétele. A *terminus technicus* szoros rokonságban áll a görög-római hagyományból ismert *otium*, a munkától, közügyektől való szabadság, szabadidő fogalmával. Ezt megtaláljuk Ágostonnál is, mint a felesleges vágyak bilincseiből való szabadulást, mely felszabadít az igazság kutatására (*Az akadémikusok ellen* 2.2.4.). A *deificare in otio* (átistenülni a szabadságban) gondolata egyik levelében kerül elő (*Ep.* 10.). A *vacare* kifejezést

Rufinus az 5. században már a szerzetesi életforma jellemzésére használta (*solī Deo vacans*). Vö. PL 21. 391B. A fogalom gyakran felbukkan a monasztikus irodalomban, így pl. Rabanus Maurusnál (PL 112. 1263A). Clairvaux-i Szt. Bernátnál a nyugalom, a csend (*quies*), a szerzetesi életforma attribútuma, melyhez hozzátartozik a szemlélődés csendje (*quies contemplationis*), a szent nyugalom (*otium sanctum*) is (PL 183. 1005B-D. Az *otium* fogalmáról bővebben ld. Ivan Illich: *A szöveg szőlőskertjében*, 111-114). Richárd a második fejezetben a *vacare* szó jelentését a szombathoz, a pihenés napjához, a nyugalomhoz kapcsolja. A kifejezés Richárdnál úgy tűnik egy összetett, egyszerre negatív és pozitív vonatkozást takar: megszabadulni *valamitől* (külső tevékenységektől, gondoktól, felesleges gondolatoktól, a világ zajától, a bűnöktől) és felszabadulni *valamire* (Isten szemlélésére, szeretetére). Amikor tehát a *vacare* kifejezést itt és másutt igyekeztünk a „szabaddá válni” fordulattal visszaadni, akkor a szabadság fogalmának e kettős, pozitív és negatív értelmét kíséreltük meg tolmácsolni.

¹⁵ Zsolt 33,9. Vö. Zsolt 46,1. Utóbbi verset Nagy Szt. Gergely a következőképp idézte: „Vacate et videte, quoniam ego sum Dominus”. PL 79. 714.

¹⁶ Lk 10,39

¹⁷ Jn 8,32

¹⁸ Richárd szerint a frigyláda az isteni kegyelemnek, Isten ingyenes ajándékának (a *gratia* jelenthet ajándékot és kegyelmet is) egy fajtáját jelöli, ti. a szemlélődés ajándékát.

¹⁹ „mundano amore emundat” szójáték a *világi* és a *megtisztít* szavakkal.

²⁰ Szentviktori Hugó azt tanácsolja azoknak, akik a Bibliában életvezetési útmutatást keresnek – vagyis morális/tropologikus értelem szerint olvassák azt –, hogy elsősorban azokat a könyveket olvassák, melyek a világ megvetésére tanítanak és az elmét lángra gyújtják Isten szeretete iránt (*Did. 5. 7.*).

²¹ Utalás a láda megépítésének és aranyozásának leírására (Kiv 25, 10-12.).

²² A láda képe statikus mozdulatlanságot sugall, azonban Richard itt világossá teszi, hogy a szemlélődés dinamikus, eleven, kibontakozó esemény, melynek „fokozatai” organikusan alakulnak át egymásba. Olyan szellemi aktivitás ez, mely akkor ébred fel és bontakozik ki bennünk az isteni kegyelem hatására, mikor olyan dolgokkal találkozunk, melyekben Isten mutatkozik meg (vö. „a bölcsesség megmutatkozásaival” a szemlélődés definíciójában). A szövetség ládája morális olvasatban tehát mi magunk vagyunk: önmagunkat kell a frigyláda képére formálnunk. Ez az átformálódás a viktorinusok szerint elsősorban a Szentírás szemlélődő olvasásán keresztül valósul meg.

²³ Az *arrha* a latinban jelenthetett jegyajándékot (*a. sponsalicia*) vagy foglalót, „előpénzt” (*a. confirmatoria*) is. Utóbbi a klasszikus római jogban egy szerződés megkötésének bizonyítéka, *jefe*, előbbi mintegy a házassági ígélet komolyságát volt hivatott jelezni, garantálni. A szakaszban szerepel még a zálog (*pignus*) is, mely egy hitel visszafizetésének biztosítékául szolgál. Ez többször előfordul a *Vulgataban* is (pl. 2 Kor 5,5; 2 Kor 1,22). Ágostonnál is számos helyen megtaláljuk mindkét kifejezést (pl. *Sermo 378; Sermo 156*). Richárd gondolkodását valószínűleg inkább Szentviktori Hugó *De arrha animae* néven is ismert traktátusa vezette. Ebben a nagy előd sorra veszi azokat az ajándékokat, melyeket a vőlegény (Isten) szeretetből ajándékoz a léleknek.

²⁴ Ter 32, 23-29, Zsolt 24,8

²⁵ Utalás Jákob Istennel való küzdelmére (Kiv 32,24). A Jákob név magyarázata, mint „supplantator” Jeromosnál (*Liber Interpretationis*, CCSL 67, I. 19.) is, és Cassianusnál is megjelenik. Utóbbi Jákobot kifejezetten „supplantator vitium”-nak (a vétkek gáncsvetőjének) nevezi (*Collationes Patrum*, Praefatio 5, CSEL 13. 4.).

²⁶ A szövegrész mondanivalója morális természetű: a vétkek legyőzéséről szól. A *discretio* kifejezés eredetileg megkülönböztetést jelentett, Richárdnál azonban komplex fogalom, jelentése egyetlen szóval nem visszaadható. Racionális, észbeli erény, amelynek segítségével különbséget tudunk tenni morális értelemben vett jó és rossz közt. Legfontosabb funkciója, hogy mértéket ad gondolatainknak, érzelmeinknek, vágyainknak, cselekedeteinknek, ezzel közel kerül a mértékletesség erényéhez. Richárdnál voltaképpen minden erény alapja, ennyiben felfogása közel áll Clairvaux-i Szent Bernáéhoz (vö. Clairvaux-i Szent Bernát: *A megfontolásról*, I. 7.). A *discretio*

és *deliberatio* különbségét Richárdnál ld. *Bmin* 28 (PL 196. 1136D). Ld. még uo. 66-71. fejezetek.

²⁷ Ter 29,18.

²⁸ Nagy Szent Gergelynél Lea a cselekvő, míg Ráchel a szemlélődő élet szimbóluma (vö. PL 79. 714.). A Teremtés könyve szerint Isten saját képére és hasonlatosságára alkotta meg az embert (1,26). Richárd értelmezésében az ember az értelme (*intellectus / intelligentia*) okán Isten képmása, a szeretet (*affectus, dilectio, amor*) révén pedig Isten hasonmása. *Benjamin minor* c. művében e két lelki erőt Jákob két felesége, Ráchel és Lea alakjában személyesítette meg. Míg Lea a szeretet (*affectus*), melyet az isteni sugalmazás szít fel, addig Ráchel az isteni kinyilatkoztatás megvilágította ész (*ratio*). Richárd szerint a lélek akkor vágyakozik Ráchel után, ha a Szentírás olvasása során a lelki értelmet kutatja. („In tali cubiculo, Rachel toties quaeritur, quoties in lectione sacra spiritualis intelligentia indagatur”. *Bmin* 4.).

²⁹ Szó szerint megpihenni. A kifejezés bevezeti az első fejezetből megismert *vacare* ige összekapcsolását a szombattal.

³⁰ A *vacare* ige itt a szombattal, a nyugalom napjával kerül kapcsolatba. A héber *szabbat* kifejezést általában a valamivel felhagyni, abbahagyni igéből vezetik le. A Kiv 23, 12 a pihenés, a felüdülés parancsát kapcsolja hozzá.

³¹ Iz 66,23: „Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato”

³² Zsolt 46,11. A *Vulgatában* az „álljatok meg és lássátok” helyén *Vacate et videte* szerepel.

³³ *Vacantes corpore ... vagantes corde* szójáték. Vö. a következő fejezetben a csapongó, elkalandozásra hajló gondolkodással.

³⁴ Zsolt 73,1

³⁵ Lábán héberül azt jelenti: fehér.

³⁶ Jn 17,5. Lábán itt Krisztust ábrázolja.

³⁷ Lk 24,26

³⁸ Zsolt 50,9

³⁹ Zsolt 8,7

⁴⁰ 1 Pét 1,12.

⁴¹ A szerző e helyen a *Kivonulás könyvének* 25. fejezetére gondol, ahol a frigyláda elkészítésének részleteit olvassuk. Szerinte ugyanis a frigyládáról adott leírás „misztikus módon” a szemlélődés különféle fajtáit, fokozatait jelöli. Összegzését ld. *Bmai* I. 11-12.

⁴² A *determinatio* jelentéséhez ld. Boethius: *De divisione* 42; 44.

⁴³ A *lentus* jelentése: *ragadós, nehézkes; hajlékony*. Az utóbbi az elkalandozás képzetét erősíti, a korábbiak inkább a filozófiai, teológiai mondanivalót. A viktorinusok ugyanis a gondolkodást a testi jellegű érzékeléshez, így végső soron a testi-anyagi világhoz kapcsolták. Vö. Hugó soraival: „Cogitatio est, cum mens notione rerum transitorie tangitur cum ipsa res, sua imagine animo subito praesentatur, vel per sensum ingrediens, vel a memoria exurgens.” (*In Eccl.* I. PL 175. 117A).

⁴⁴ A gondolkodás richárdi jellemzése különösnek tűnhet a mai olvasó számára. A viktorinusok a gondolkodásra is elsősorban a lelkiélet perspektívájából tekintettek, ahol a folyton elkalandozó elme az ima és a szemlélődés kerékkötője. A gondolkodást (*cogitatio*) és az elmélkedést (*meditatio*) felfoghatjuk gondolkodásunk két módjaként. Az előbbit az ide-oda csapongó szórakozott, hétköznapi tűnődés jellemzi, míg az utóbbi a tudományos, filozófiai gondolkodást jelöli, mely „egy út mentén”, módszeresen (*meth' hodosz*) halad egy probléma megoldása felé. Azonban amíg a szemlélődés alacsonyabb rendű formáit felfoghatjuk a gondolkodás móduszainak (1-3. könyvek), addig végső, extatikusan végbe vitt formái (4-5. könyv) már szétfeszítik az emberi gondolkodás bevett fogalmát.

⁴⁵ Vö. Szentviktori Hugó: *De Arha Noe* IV. 8. (PL 176. 675A)

⁴⁶ A *libro* ige egyaránt jelenthet lebegést és mérlegelést, megfontolást is. A lebegés képe összhangban van azzal, ahogyan a szemlélődő elme rácsodálkozva, csodálattal függeszti tekintetét egy dologra.

⁴⁷ A csodálkozás / csodálat Richárd felfogásában a szemlélődés lényegi mozzanata, ezért szerepel a szemlélődés definíciójában is (ld. 4. fejezet). Az *admiratio* főnév az *ad* (-hoz, -hez) és a *miror* (csodálkozni, csodálni) összetételből ered. A valamire való rácsodálkozást, a valamihez csodálattal,

megigézett tekintettel való odafordulást fejezi ki. Platón a csodálkozást a filozófus adottságaként és a filozófia forrásaként jellemezte (*Theaitétosz* 155D), ahogy Arisztotelész is a csodálkozást tartotta a filozófia kezdetének (*Metafizika* 982b12). E szövegeket szerzőnk nem ismerhette, álláspontja mégsem esik nagyon távol az említettektől. Az *admiratio* Richárdnál összekapcsolódik a tekintet valamin való „csüggésével”, valamire való odaszegeződésével (ld. a szemlélődés definícióját). A szemlélődés megközelítésében olyan csodálkozó tekintet, melynek iránya (*ad*) a szemlélődés kibontakozásának megfelelően „lentről” (a külvilág látványosságaitól) egyre inkább „felfelé”, a láthatatlan Isten titkaira szegeződik.

⁴⁸ „A magasabb rendű felfogóképesség ereje átfogja az alatta állóét” (Boethius: *A filozófia vigasztalása* V. 4.). Boethius a szakaszban arról ír, hogy a magasabb rendű megismerőképesség (pl. a képzelethez viszonyítva a megértés) képes megragadni mindazt, amit az alacsonyabb rendű is felfogott, de átfogóbb, egységesebb módon. Ez összhangban van a richárdi szemlélődés jellegzetességével, hiszen az több mozzanatot vagy akár több tárgyat is képes egyszerre átfogni, átlátni.

⁴⁹ „A megértés látása pedig még magasabb rendű: túllép az általános körén, s magát az osztatlan ideát látja meg a szellem tiszta tekintetével. (Intelligentiae vero celsior oculus existit; supergressa namque universitatis ambitum ipsam illam simplicem formam pura mentis acie contuetur)”. Hegyi György fordítása. Ld. Boethius: *A filozófia vigasztalása*, Budapest, Európa, 1979. 137.

⁵⁰ Az *intelligentia* jelölheti az elme (*mens*) legmagasabb rendű kognitív képességét (értelem), ahogy ennek tevékenységét is (a megértés vagy a belátás aktusát). A fordítás a szöveggörnyezetnek megfelelően igyekszik jelentését visszaadni. Richárd a *Nonnullae allegoriae* c. művében az ész (*ratio*) és az értelem viszonyát a frigsátor allegóriájához kapcsolódva a következőképpen láttatta: „A belső ember természete eszesre és értelmire oszlik. Az eszes természetet értjük a külső sátron, az értelmi természetet pedig a belső sátron. »Eszes felfogóképességnek« nevezük azt, amely által a ránk tartozó dolgokat megkülönböztetjük; ezen a helyen »értelmi felfogóképességnek« azt nevezük, ami által az isteni dolgok szemlélésére emelkedünk.” Fordította Németh Csaba. *Magyar Filozófiai Szemle* 1999 (6) 906. A harmadik könyvben a szerző részletesebben reflektál *intelligentia* és *ratio* viszonyára. Előbbi olyan szem (*oculus intelligentiae*) vagy érzék (*sensus*), amely révén a láthatatlan valóságot látjuk, szemben az ész szemével (*oculus rationis*), mely a nem jelenlévő és rejtett dolgokat kutatja fel, valahogy úgy, ahogy az okot az okozatból, és az okozatot az okból eszmélkedve, következtetéssel vagyunk képesek megragadni (III. 9.). Értelem és ész viszonyát vesd össze alább a bölcsesség és tudomány viszonyáról írt jegyzettel.

⁵¹ A *tiszta értelem* (*intelligentia pura*) vagy *tiszta megértés* (szöveggörnyezettől függően) jellegzetessége, hogy a testi jellegű képzelet (azaz a képzetek) nélkül is képes működni.

⁵² Vö. Szentviktori Hugó *In Eccl.* PL 175. 117.: „Contemplatio vero de rebus, vel secundum suam naturam, vel secundum capacitatem nostram manifestis.”

⁵³ „Contemplatio est libera mentis perspicacia in sapientiae spectacula, cum admiratione suspensa.” A definícióban szereplő „közelebbi nem” az elme tekintete, mivel Richárd szerint a szemlélődésben, elmélkedésben és gondolkodásban közös, hogy mindhárom a lélek valamiféle tekintete, míg a legfontosabb „fajalkotó különbséget” a csodálkozásban, a csodálatban jelölte meg: „a szemlélődés sajátossága, hogy csodálattal ragaszkodik egy látványhoz, melyben örömet leli”. A *suspendere* (felfüggeszteni) ige segítségével a szerző a szemlélődés lényegét képszerűen ragadja meg: a szemlélődés során az elme tekintete rá van függesztve valamire, csodálkozó-csodálattal csügg valamin. A szemlélődés jelképe, a láda, karikákon és rudakon függ szállítás közben. A madarak időnként a magasban „függnek”, lebegnek. A halak, mikor úszásuk során kiszöknek a víz felszíne fölé, egy szempillantásig mintegy felfüggesztik maguk a levegőben (vö. *Bmai* V. 14.). A tekintetnek ez a koncentrált odaszegeződése valamire a csodálkozás, a csodálat nagysága miatt következik be. A meghatározásban szereplő *perspicacia* kifejezés a *perspicio* igeire vezethető vissza. A *spicio* ige azt jelenti: látok, a *per* prefixum pedig az *át*, *keresztül* jelentést hordozza. Vagyis a kifejezés az elme *átható*, vagy *átfogó* tekintetét egyaránt kifejezi. Egyaránt jelölheti az elme éles, átható tekintetét, és azt a képességet, hogy egységben képes szemlélni, egyetlen tekintettel átfogni számtalan dolgot: „a szemlélődő lélek látása úgy kiélesedik, hogy képessé válik sok dolgot átfogni

és átható tekintetével a nehezen megközelíthető dolgokba is behatolni” (vö. alább a *collatio* fogalmával). A látás (*visio, spectatio*) korrelátuma, tárgya a látvány, vagy „látványosság”, a *spectaculum* (vö. *theória – thea* a görögben). A *sapientiae spectacula* szó szerint a „bölcesség látványosságai”-t jelenti, ami magyarul különösen hangzik és félrevezető lehet. Richárd szerint a szemlélődés célja (ld. az első három szemlélődést), hogy a látható, majd a láthatatlan dolgokban felismerjük az isteni bölcességet. Vö. Szentviktori Hugó *De tribus diebus* c. munkájával.

⁵⁴ Szentviktori Hugó: *In Eccl.* I. (PL 175. 117A). Hugó ebben a szakaszban az elmélkedés és a szemlélődés különbségét abban látta, hogy az előbbi mindig rejtett, homályos dologra, míg az utóbbi valami önmagában, vagy számunkra világos adottságra irányul. Másrészt az elmélkedés mindig egyetlen tárgyra szegezi figyelmét, míg a szemlélődés számtalan dologra kiterjedhet.

⁵⁵ A gondolkodás, elmélkedés, szemlélődés Szentviktori Hugónál a lélek racionális „víziói”-nak (*animae rationales visiones*), vagyis a racionális lélek háromféle látásának felel meg (vö. PL 175, 117A). Ezzel összhangban Richárd a lélek tekintetének (*aspectus animi*) nevezi ezeket a kognitív aktusokat, melyek a racionális, gondolkodó emberi lélek „tekintetének” különféle *modusai*, módosulásai.

⁵⁶ Szent Ágoston *A Szentháromságról* 12. könyvében a tudományt (*scientia*) az időleges dolgok ismeretéhez (*cognitio rerum temporalium*), míg a bölcességet (*sapientia*) az örök dolgok szemléléséhez, értelmi ismeretéhez kötötte (*aeternarum rerum cognitio intellectualis*). Az örök (isteni) dolgok szemlélése a bölcesség, a változó földi dolgok ismerete pedig a tudomány (Richárdnál ugyanezt ld. *Liber exceptionum* II. 10. 10.). A Szentviktori Hugónak tulajdonított *De unione corporis et spiritus* c. mű Richárd felfogásával azonos módon ragadja meg ész és megértés, tudás és tudomány viszonyát: „Amikor pedig valaki a lélektől felfelé, Istenhez emelkedik, először az értelmet találja, ami nem más, mint a bensőből formált ész, mivel itt az isteni jelenlét csatlakozik az észhez és együtt jár azzal, és az ész felülről informálva bölcességet vagy belátást szül, miként az ész alulról informáló képzelet tudást eredményez. (Quando autem ab anima sursum itur ad Deum, prima est intelligentia, quae est ratio ab interiori formata, quia rationi concurrens conjungitur praesentia divina, quae sursum informans rationem facit sapientiam, sive intelligentiam, sicut imaginatio deorsum informans rationem, scientiam facit.)” (PL 177. 289A).

⁵⁷ Vö. Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész: *Isten nevei* 4, 9. (PG 3. 143-145.)

⁵⁸ *in uno eodemque loco diutius suspendunt*: „sokáig ugyanarra a helyre függesztik fel magukat”. A szemlélődés definíciójában ugyanez az ige (*suspendere*) szerepel. Lásd az 53-ik lábjegyzetet.

⁵⁹ Lk 9,33; Mk 9,5; Mt 17,4.

⁶⁰ *De inferioribus ad summa*... Itt minden bizonnyal a porphürioszi fára (*arbor porphyriana*) kell gondolnunk, ahol a legmagasabban a legátfogóbb nem (*summum genus*) áll, legalul pedig a legszűkebb faj, az *infima species*, és az alá tartozó individuumok helyezkednek el.

⁶¹ *a majori ... a minori*. Richárd itt talán az *a maiore ad minus* és az *a minore ad maius* argumentumokra gondol, melyek a korabeli logikában és jogtudományban jól ismertek voltak, de maiornak és minornak nevezték a szillogizmus premisszáit is.

⁶² Arisztotelész az egymással kontrárius (ellentétes) és kontradiktórius (ellentmondó) viszonyban álló kijelentéseket a *Herméneutika* 6. és 7. fejezetében tárgyalta.

⁶³ Az *antecedens* és a *consequens* a középkori logikában a kondicionális („ha... akkor... formájú) következtetések elő- és utótagját jelölte. Vö. Boethius: *De tropicis differentiis* I. 1175C. 30-35. Olykor azonban minden további nélkül *antecedens* kifejezéssel jelölték a szillogizmus premisszáit is, *consequens*nek pedig a konklúziót. Ld. pl. A Szent Viktor apátságából fennmaradt *reportatioban*, in Rijk: *Logica modernorum* II. 143.

⁶⁴ Boethius a *De topicis differentiis* c. művében említést tesz e különbségekről. A hasonlóság dolgok közt áll fenn, míg az arány esetén nem dolgok, hanem viszonyok közti hasonlóságról van szó. Ld. II. 1190D. 26-37. Az *a communiter accidentibus locus* esetében olyan akcidenseket veszünk tekintetbe, melyek általában összekapcsolódnak szubjektumukkal. Lásd uo. 1190A. 11-19.

⁶⁵ Amíg az előző bekezdés azt mutatta be, miként működik a szemlélődés logikai, filozófiai tárgyakon, itt Richárd tudatosan távolságot vesz a filozófiától. A teológus szemlélődése a dolgokat nem azok fizikai lényege szerint (*secundum physicam rationem*) vizsgálja, hanem a dolgok,

események, történések mögötti isteni bölcsességet, szándékot (*ratio*) fürkészi és különösen azok morális jelentősége (*utilitas*) érdekli. A „különbségek”, „érdemek”, „juttalmak” valószínűleg az isteni gondviselés működésének morális vonatkozásaira utalnak. Vö. *Bmai* II. 27. „Si enim tantam morum diversitatem divina iustitia non ignorat”.

⁶⁶ A viktorinusok felfogásában az újdonsággal való találkozás a szemlélődés kapuja. Szentviktori Hugó mondta egyik prédikációjában: „Az elmélkedésben az erőszakosan feltörő testi szenvedélyek keltette vihar felhőt borít a tiszta áhítattól lánggra kapott elmére. A spekulációban egy nem várt újdonság látványa a lelket csodálkozásra készíti, a szemlélődésben a csodálatos édesség ízelelése mindent kedvessé és örömtelivé változtat át”. (*In Eccl.* PL 175. 118.) Egy váratlanul az elme tekintete elé került új összefüggés csodálkozásra, csodálatra készíti, s ez alkalmas arra, hogy figyelmünk minden másról elvonja és szorosan magához láncolja, ezzel utat nyisson a szemlélődésnek, amit – szemben a küzdelmes elmélkedéssel – a tárgy „ízlelésének”, tapasztalatának öröme kísér.

⁶⁷ A szakaszban a *protraho* (időben megnyújt, elhúz) ige szerepel, csakúgy, mint korábban azoknak a madaraknak a leírásában, amelyek előre és hátra repülnek. Azzal, hogy ezt sokszor megismétlik, röptük ideje elhúzódik, irányváltásaikkal pedig újra és újra visszatérnek ugyanoda. A szemlélődés természete, hogy huzamosan ottmarad annál a tárgynál, mely csodálkozásra készíti, vagy legalábbis törekszik ugyanehhez újra és újra visszatérni.

⁶⁸ Ez 1,14. Szó szerint: „a cikázó villámlás hasonlatosságára (*in similitudinem fulguris*).

⁶⁹ Bölcs 3,7.

⁷⁰ Zsolt 106,26.

⁷¹ Iz 60,4.

⁷² Hab 3,11.

⁷³ Richárd a szemlélődést a boethiusi logikából megismert felosztás (*divisio*) módszerével igyekszik a lehető legnagyobb tudományos szabatsággal körülhatárolni (Vö. Boethius: *De divisione*).

⁷⁴ A *supra rationem – praeter rationem* megkülönböztetés párhuzamba állítható a richárdi *De Trinitate* c. mű szerkezetével. A *praeter* jelentése kívül, túl, felett. Mivel a kifejezést a szemlélődés nemeinek körülhatárolásánál vezeti be, logikailag értettük és fordítottuk „kívül”-ként.

⁷⁵ A szerző saját teológiai antropológiájának ágostoni ihletésű keretei között figyelemreméltó körültekintéssel különbözteti meg a megismerés különféle aktusait és az azokkal korreláló, nekik megfelelő tárgyakat. Először sorra veszi a megismerő képességeket. Ezek a képzelet (*imaginatio*), az ész (*ratio*) és az értelem (*intelligentia*). A következő bekezdéstől kezdődően ezekhez hozzárendeli a nekik megfelelő tárgyakat: a látható testi dolgokat (*sensibilia*), a láthatatlan, de ésszel felfogható dolgokat (*intelligibilia*), valamint a láthatatlan és az emberi ész számára megragadhatatlan valóságot (*intellectibilia*). E három megfelel a három hugói ontológiai régióknak, a világnak, a léleknek és Istennek. Hugó e háromhoz három szemet rendelt hozzá, a testi szemet (*oculus carnis*), az ész szemét (*oculus rationalis*) és a szemlélődés szemét (*oculus contemplationis*). Vö. Szentviktori Hugó: *De sacramentis* I. 10. 2. (PL 176. 329).

⁷⁶ A *ratiocinando* (*ratiocinatio*) kifejezés a szövegben mindenütt a következtető, racionális gondolkodást jelöli. Mivel nyelvünkben az „okoskodás” mára pejoratív értelmet kapott, jelentését az „eszmélkedés”-sel adtuk vissza.

⁷⁷ A *ratio* kifejezés szerfelett sokértelmű. Egyebek mellett jelenthet észet, észszerűséget, érvet, fogalmat, értelmet, jelentést, lényegét, elvet is. Richárdnál az ész (*ratio*) olyan kognitív képesség, melynek sajátos tevékenysége a következtető gondolkodás (*ratiocinatio*), az „eszmélkedés”. Az ész tárgyi korrelátumát, azaz az ész eszmélkedésének tárgyát is *ratio*-nak nevezi: „Más magukat a dolgokat látni saját létükben, és más azokat egyedül az észben (*sola ratione*) vagy a legteljesebb igazságban (*summa veritate*) szemlélni. Egy dolog mindegyikre a saját lényege szerint (*essentia*) tekinteni, és egy egészen másik egyedül a bölcsességben szemlélni őket. Más a dolgok szubsztanciáit saját nemeikben és fajaikban szemlélni és más az egyes dolgokat saját individualitásukban meglátni. Utóbbi az érzékre vagy a képzeletre, előbbi az észre és a szemlélődésre tartozik.” (*De eruditione interioris hominis* 2. 13.). Az ember esze révén képes megragadni a dolgok természetét, valamint saját cselekvésének elveit. Hugó az isteni elmét (*mens*

divina), az isteni bölcsességet a „dolgok őselvének” (*rerum primaeva ratio*) fogta fel (*Did.* I. 2.), mely minden egyes dolog ideájának foglalata. Az ideák a teremtmények, a dolgok végső elvei (*rationes rerum*), azok elsődleges okai (*primordiales causae*). Vö. *Sententiae de diuinitate* IV, 937. Richárd a szemlélődést olyan fokozatosan érvényre jutó belátásnak fogta fel, mely a dolgokban képes az isteni gondviselés *tervét* felfedezni, képes az isteni bölcsességet megpillantani. Emiatt az első könyvben a *ratio*-t többnyire „értelem”-nek fordítjuk. Richárd – Hugóhoz hasonlóan – úgy tekint a világra, mint egy könyvre, melynek betűi (az egyes dolgok) olvasásra és értelmük felfedezésére várnak (lásd Szenetviktori Hugó *De tribus diebus* c. művét).

⁷⁸ A középkor filozófiai teológiájának alapját a Római levél (1, 20) vetette meg: „Hiszen az, ami láthatatlan benne: örök ereje és istensége, a világ teremtése óta alkotásai alapján értelemmel felismerhető.” Richárd a bibliai szakasz szellemében úgy vélte, hogy a látható dolgok (a teremtmények) valamiképpen képesek megjeleníteni (*representare*) Teremtőjüket. Ugyan e reprezentációs képességük csekély, „mindazonáltal minden test hordoz valamelyes hasonlóságot a láthatatlan javakhoz (*Habent tamen corporea omnia ad invisibilia bona similitudinem aliquam*)” (II. 12.). A hasonlóság teológiai funkciójához Richárdnál lásd *De Trin.* VI. 2. A kutatásban Németh Csaba hívta fel a figyelmet a *similitudo* aktív aspektusára. Nem csupán arról van szó, hogy mintegy „olvassuk”, „megfejtjük” az érzékelhető dolgok vagy a bibliai képek önmagukon túlmutató jelentését, de Richárd tudatosan alkot hasonlatokat is, hogy azokkal fejezze ki a láthatatlant (Csaba Németh: *Quasi aurora*, 174.).

⁷⁹ A szakaszokban a *speculatio* kifejezést szemlélődésként adtuk vissza, mivel a szerző leggyakrabban azonos értelemben használja e kifejezéseket. Máskor világos megkülönböztetéssel él, utóbbinak azt nevezve, amikor mintegy „tükör által ismerünk meg (*per speculum cernimus*)”. Ezzel szemben a szemlélődés során az igazságot lepel nélkül, „a maga tisztaságában látjuk (*veritatem in sui puritate videmus*)”. Vö. *Bmin* V. 14. E pontosabb megkülönböztetés értelmében a *speculatio* az első négy szemlélődés jellegzetessége, ahol a teremtmények (a világ és a lélek) révén kutatjuk és csodáljuk az isteni bölcsességet.

⁸⁰ „Mármost képzelet nélkül az ész semmit sem tud (*Nam sine imaginatione ratio nihil sciret*)”. (PL 196. 4C) Az ész ugyanis Richárd szerint egyedül a képzelet által készített reprezentációk (képzetek) segítségével képes megérteni a külvilág dolgait (uo.). S mivel a világ bizonyos hasonlósági viszonyban áll Istennel (ld. az előző lábjegyzetet), az ész e reprezentációkból kiindulva képes Isten láthatatlan valóságára következtetni.

⁸¹ A *collatio* (egybegyűjtés, összegyűjtés, összegyűlés) kifejezés jelentését módfelett gazdag és sokrétű tradíció alakította. A kifejezés főbb jelentésrtegei a szerzetesi közösségi élethez (monasztikus fogalmához lásd G. Verbeke: *Lexicographie du latin médiéval et philosophie médiévale*, Paris, 1981. 435-446.), az olvasáshoz, és bizonyos mentális technikákhoz köthetők. (1) A szó a viktorinus szerzetesi életben azokat a közösségi alkalmakat jelentette, mikor az előljáró tanító célzatú beszédet (*collatio*) tartott, vagy a közösség a *hora collationis* (a Szentírás olvasásának) alkalmain gyűlt össze. (2) Jelölhette azt a középkori gyakorlatot is, ahogyan a bibliai egzegézishez összegyűjtötték az egyházatyák értelmezéseit, és mintegy „együtt olvasták” (*con + legere*), „egybeolvasták” azokat az Írással. Hugó a *collatiót* a *Didascalicon*-ban az olvasás kapcsán összekapcsolja a memóriával (III. 11.). (3) A *collatio* egyben a gondolkodás formája is. Boethius logikai műveiben is felbukkan az absztrakció tárgyalása kapcsán: „az egyedi dolgokból, melyekben fennállnak [ti. a faj és a nem] gyűjtjük össze (*colligitur*) a köztük lévő hasonlóságot (*similitudo eorum*)”. (Ld. 2 *InIsag* 166. 9). A *collatio* továbbá az a mód, ahogyan összegyűjtjük egy tárgyra vonatkozó ismereteinket, hogy ebből új belátásokra juthassunk (ahogy pl. Richárd összegyűjti és megvizsgálja az emberi sajátságokat, hogy aztán azokból „a hasonlóság princípiuma” segítségével az isteni sajátosságokra következtessen. (*De Trin* VI. 2.)). A viktorinusoknál a kifejezés a szimbólum jelentésével is összekapcsolódott: „A szimbólum a látható formák összegyűjtése a láthatatlan valóságok szemléltetése végett. (*Symbolum est collatio formarum visibilium ad invisibilium demonstrationem*)”. (PL 175. 941C). Hugó „összegyűjtés”-ként írja le azt is, ahogyan a lélek a sokaságtól saját természetének egyszerű forrásához (*ad simplicem naturae suae fontem*) gyűjti össze magát (*Did* II. 5). Ez a richárdi szemlélődés célja is, így végső soron maga a frigláda

is *collatio*, mely ebben az értelemben a tudomány teljességének, magának a bölcsességnek a foglalata.

⁸² Hugo *De sacramentis* c. művében egy helyütt arról ír, hogy az érzékeléssel a jelenlévőket, az értelemmel a távollévőket, a tapasztalat segítségével (*per experientiam*) pedig azokat ragadjuk meg, amik bennünk vannak, mint az öröm és bánat, szeretet és félelem (PL 176. 328C). *De tribus diebus* c. traktátusában pedig fontos szerepet kap az ágostoni út, melyen az emberi elme saját adottságaiból felfedezi Teremtőjének háromságos természetét (PL 176. 831.). A szövegrészben tapasztalaton Richárd is a belső tapasztalatot érti, melynek tágasságát később a három ég képével érzékelteti (III. 8.). Saját lelkünk és elménk vizsgálata elvezet a test és lélek különbségének, és a lélek halhatatlanságának felismeréséhez (IV. 20.). Így az „égi lelkek” kifejezés minden bizonnyal a lélek halál utáni állapotára vonatkozik, míg az „égi szellemek” az angyalokra (IV. 1.). A negyedik könyv világossá teszi továbbá, hogy ez a szemlélődés – istenképiségünk révén – Isten ismeretéhez is elvezet.

⁸³ Ezt a köznapi, szokásos megértést (*communis intelligentia*) Richárd később a megismerés különleges, misztikus módjával, a szellem extázisával állítja szembe (IV. 11).

⁸⁴ A szövegrészben szereplő *per speciem* kifejezés még nem a későbbi ismeretelméletekben elterjedt arisztotelészi eredetű szpeciesz-doktrínára utal. A szakasz a páli tükör általi homályos látást (1 Kor 13,12) és a közvetlen, színről színre látást állítja szembe egymással: „Per speciem vero videtur, quando in propria substantia sicuti est facie ad faciem cernitur”. PL 196. 271A

⁸⁵ Az értelem (*intelligentia*) tevékenysége, a megértés (*intelligentia*) a legmagasabb rendű kognitív képesség az emberben. Ahogyan az ész (*ratio*) képes használni az alacsonyabb rendű fakultás (*imaginatio*) által összegyűjtött tartalmakat, úgy az értelem is képes erre az ész vonatkozásában.

⁸⁶ Az *acies intelligentiae* (az értelem hegye/éle ill. az értelem éles szeme/tekintete), más megnevezéssel *sinus mentis* (az elme mélysége, öble vö. I. 3.) a nyugati misztika egyik alapfogalma, mivel az Istennel való egyesülés helye a lélekben. Vö. Boethius: *De consolacione* 5. 4.: „Intelligentiae vero celsior oculus existit; supergressa namque universitatis ambitum ipsam illam simplicem formam pura mentis acie contuetur.”

⁸⁷ Szó szerint „szembe menni”. A Szentháromság titkát egyedül a kinyilatkoztatásból ismerjük. Isten egységével és hármasságával kapcsolatban az emberi megismerés Richárd szerint szükségképp csak ellentmondásokhoz jut.

⁸⁸ *Ascendit-descendit*: felemelkedik-alászáll igék újfent a különféle megismerési tevékenységek dinamizmusát és összetett viszonyrendszerét emelik ki a szemlélődés egyes formáiban. Vö. korábban a madarak röptének leírásával (I. 5.).

⁸⁹ Zsolt 54,7.

⁹⁰ Az Ágoston-követő viktorinus életforma nem egyszerűen a megértésre, hanem a hit megértésére törekedett. A *De Trinitate* előszavában ugyanezt a fordulatot (szó szerint: „kevésnek kell lennie számunkra”) használja, hogy kifejezze, nem elégedhetünk meg a pusztá hittal, annak megértésére is szükséges törekednünk.

⁹¹ Kol 3,5. A test eltakarása a két szárnyal utalás a szeráfokra. Vö. Iz 6,2.

⁹² Zsolt 139,9.

⁹³ Fil. 1,23.

⁹⁴ Ez 1,6.

⁹⁵ 1 Kor 15,40-41.

⁹⁶ Préd 9,12.

⁹⁷ Fil 3,20.

⁹⁸ Vö. 2 Kor 12,2.

⁹⁹ „sex alae uni, et sex alae alteri”. Iz 6,2.

¹⁰⁰ Misztikusan, azaz allegórikusan (spirituálisan) értelmezhető leírást. Vö. Kiv 25, 10-12.

¹⁰¹ A *corona* jelölhet koronát, koszorút, párkányt, stb. Richárd exegézisének kiindulópontja, hogy ez körbe fogja a láda fa szerkezetét, alulról a fából készült részekhez van rögzítve, de felülről meghaladja magának a ládának a magasságát. Vö. II. 12.

¹⁰² A mondatban szereplő *manuductio* szó szerint „kézenfogva vezetés”-t jelent. Az egész középkor művészeti, filozófiai, teológiai gondolkodását áthatja az törekvés, hogy a közvetlenül megjelenőtől (látható világ) felemelkedjen a közvetlenül meg nem jelenőig (Isten láthatatlan valóságáig). Ebben a folyamatban a látható dolgok fogják meg az ember kezét, és vezetik el Istenhez. Egy fontos szöveghelyen, ahol Richárd Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész *A mennyei hierarchiáról* című művéből idéz, *materialis manuductio*-nak nevezi azokat a Bibliában szereplő testi jellegű képeket, melyek a láthatatlan valóságot mintázzák (vö. *In Apocalypsim Joannis* 1.) A *lectio divina* gyakorlatában ugyanez a folyamat megy végbe a betűtől (szó szerinti értelem) a láthatatlan lelki értelem felfedezéséig vezető úton.

¹⁰³ A középkorban a „kerub” héber kifejezésnek a „tudás teljessége” jelentést tulajdonították. A szófejtés eredetét lásd Sevillai Izidornál (*Etimologiae* 7, 1.). Továbbá, Szentviktori Hugó: *Expositio in hierarchiam coelestem* 7. (PL 175. 1045B).

¹⁰⁴ *Occupatis – otiosis*: az elfoglaltak számára – azok számára, akik rendelkeznek szabad idővel. A szerző meg kívánja szólítani mindkét hallgatóságot, egyben visszautal az első fejezetben leírt kétféle életformára, a szemlélődő és a cselekvő életre (ld. a 14. lábjegyzetet).

A jegyzetekben előforduló rövidítések

Bmin = Benjamin minor

Bmai = Benjamin maior = De contemplatione

CCSL = Corpus Christianorum Series Latina

CSEL = Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum

De Trin = De Trinitate

Did = Didascalicon

In Eccl = Homiliae in Ecclesiasten

PG = Patrologia graeca

PL = Patrologia latina

2 InIsag = Boethius: In Isagogen Porphyrii Commenta editio secunda